

Verkleinwoorden in vogelnamen

Henrik de Nie

(verschenen in "Vogels", tijdschrift over Vogels en Natuurbescherming mrt.april.1998)

Paap of paapje? Spelling en taalgebruik roepen vaak hevige emoties op. Zo ook bij vogelaars als het gaat om de Nederlandse namen van vogels als *bokje*, *visdiefje*, *goudhaantje*, *witgatje* en *paapje*. Dit zijn namen die niets zeggen over de verwantschap van deze vogels met andere soorten van dezelfde familie; het zijn volksnamen uit vervlogen tijden. De een vindt ze ouderwets en verwarrend, de ander vindt ze vertederend en wil ze zo veel mogelijk behouden.

Nu staan deze namen in veel nieuwe veldgidsen zonder verkleinwoord, dus als *bok*, *paap* en *baardman*. Hoe komt dat? Dit vraag ik aan Lodewijk van Duuren, hij deskundige op het gebied van Nederlandse namen. Van Duuren is medewerker bij de sector Milieu van het Centraal Bureau voor de Statistiek en hij is medeauteur van de "Nederlandse naamlijst van Holarctische vogels" uit 1994. Lodewijk is "heel erg tegen het verdwijnen van verkleinwoorden". De door hem gemaakte lijst is bedoeld als een standaard. Daarom bestaat bijvoorbeeld binnen Vogelbescherming Nederland de afspraak om alleen deze namen te gebruiken.

"Eventjes"

Daarentegen zijn er ook invloedrijke tegenstanders van de verkleinwoorden. Arnoud van de Berg is een van de bewerkers van het veel gebruikte "Vogels van Europa" van Lars Jonsson. Hierin zijn veel verkleinwoorden van de CBS-lijst verdwenen. Zo staat er in deze gids *baardman* in plaats van *baardmannetje*, maar ook *bok*, *paap* en *witgat*. Arnoud vindt het consequent om de officiële vogelnamen zo veel mogelijk zonder verkleinuitgangen te presenteren. "Daarbij staat het iedereen vrij om in het dagelijkse gebruik een verkleinuitgang toe te voegen, zoals dat vaak gebeurt bij *visdiefje* of *roodborstje*", zo zegt hij. De uitgangen 'tje' en 'je' geven weinig informatie over de grootte van de vogels en is "het meer een uiting van vertedering of liefkozing" zo vindt hij. Het is een kwestie van gevoel immers: 'ik zag zojuist nog een *steenuiltje* zitten', klinkt anders dan: 'er broedt een *roodborst* in mijn tuin'. 'Hé ventje, haal eventjes een kopje koffie voor mij' heeft een andere gevoelswaarde als 'hé makker, neem een kop thee voor me mee'.

(volgende pagina)

Verkleinwoorden klinken soms gemoedelijk, soms ook denigrerend. Arnoud wijst erop dat veranderingen in vogelnamen in het buitenland heel gebruikelijk zijn. Zo heeft men in de Scandinavische landen recentelijk een andere naam bedacht voor de *gierzwaluw*. Deze snelle vlieger is namelijk familie van de kolibries en niet verwant met andere zwaluwen zoals de *boerenzwaluw*. De echte zwaluwen zijn zangvogels, de *gierzwaluwen* niet.

Walvis geen vis

Voor mensen die hun hobby de status van een wetenschappelijke activiteit willen geven, zijn verkleinwoorden en volksnamen gruwel. Voor hen is er nog veel te doen: een hele reeks van vogelnamen zou dan op de helling moeten. Het *smelleken* zou dan beter dwerg- of steenvalk genoemd kunnen worden; kleine zaagbek is een veel betere naam voor het *nonnetje*. Voor de *grasmus*, de *heggenmus*, de *frater* en de *Jan van Gent* moeten dan ook andere namen bedacht worden en wat doen we met de *grutto*, de *tureluur* en de *kemphaan*? Lodewijk (CBS) vindt dit allemaal "regelrechte nonsens". Volgens dit principe zou er dan veel in de Nederlandse woordenschat moeten veranderen, immers de walvis is geen vis, de zee koe is geen rund en het aardvarken is geen zwijn. "Nooit doen" dus, zegt Lodewijk. "Je krijgt dan een stelsel van kunstmatige namen. Vele bestaande, volkomen ingeburgerde namen zullen dan verdwijnen". Een bijkomend bezwaar is dat de inzichten over verwantschappen soms veranderen, en daarmee ook de wetenschappelijke namen. "Dan zou je steeds weer nieuwe Nederlandse namen moeten gaan maken!"

CBS standaardlijst

De CBS standaardlijst heeft daarentegen gekozen voor het meest voorkomende gebruik bij de mensen die betrokken zijn bij vogels. Hierin zijn de meeste verkleinwoorden nog aanwezig. De standaardlijst heeft voor bijna 2000 vogelsoorten een officiële naam. Vogels die op het noordelijk halfrond voorkomen, maar nooit in Nederland in het wild zijn waargenomen, staan ook op de lijst. Hieronder zijn 36 verkleinwoorden zoals: *goudbuikje*, *zwart paapje*, *Japans stormvogeltje* en *sint-helenafazantje*.

In de praktijk zijn de tegenstellingen minder groot. Arnoud van den Berg is nauw betrokken geweest bij het totstandkomen van de standaardlijst. Hij noemt de lijst "een uitstekende basis voor het verbeteren van Nederlandse vogelnamen". De *bladkoning*, de *winterkoning* en de *visdief* hebben in de CBS lijst hun achtervoegsel verloren. In de Herziene Woordenlijst van de Nederlandse taal ("het groen boekje") zijn echter een paar verkleinwoorden zoals *sijsje* wel opgenomen. In de volgende uitgaven van de "Vogels van Europa" zijn *bokje* en *paapje* weer terug, terwijl *nonnetje*, *smelleken* en *stormvogeltje* zijn gebleven.

Toch blijft het een emotioneel onderwerp, waarover iedereen zo zijn eigen opinies heeft. In de discussies wordt vaak naar voren gebracht dat dit of dat aansluit bij het "algemeen gebruik", maar wat is dat en wie zijn dat? Zelfs de redactie van Vogels is soms vergeetachtig in het hanteren van de standaardlijst!

(met dank aan Lodewijk van Duuren en Arnoud van den Berg)

(Volgende pagina)

WETENSCHAPPELIJKE VOGELNAMEN

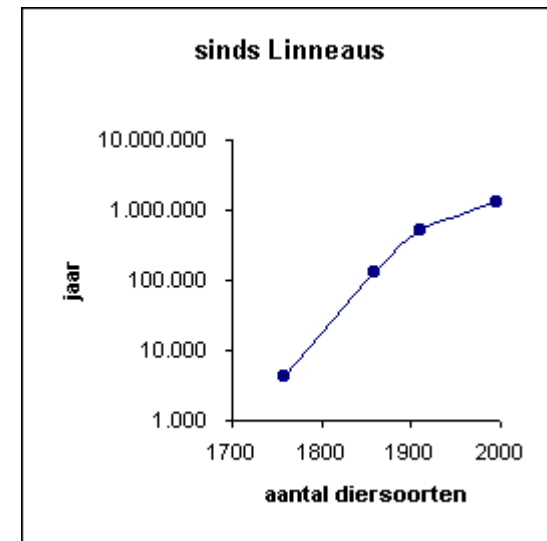
De staart van de kwikstaart en andere eigenaardigheden van wetenschappelijke vogelnamen

Henrik de Nie

(verschenen in "Vogels", tijdschrift over Vogels en Natuurbescherming nov./dec.1999)

"Kijk een *non!*" "Ben je mal een *nonnetje*" "In lytse dûkein bedoelst do?" "Volgens mij hadden ze dat beest gewoon kleine zaagbek moeten noemen." Jawel, vogels hebben namen. Namen roepen vaak emoties op. Vogels hebben in iedere taal een andere naam, en daarnaast zijn er talloze plaatselijke namen. Er zijn mensen die graag discussiëren over de zin van verkleinwoordjes of het noemen van Friese namen. Om een einde te maken aan de vraag "Welke vogel bedoel je nu eigenlijk?" hebben biologen afgesproken ieder organisme een wetenschappelijke naam te geven. Dat is dan de enige echte naam van een dier.

Linnaeus -hoewel zeker niet de eerste, maar wel degene die dit het meest ambitieus deed- verzamelde in zijn *Systema Naturae* (1758) alle hem bekende planten en dieren. Hij beschreef uiteindelijk ruim vierduizend diersoorten. Na Linnaeus verdubbelde iedere 22 jaar het aantal beschreven nieuwe diersoorten.

(Volgende pagina)

Dit ging zo tot het begin van deze eeuw, daarna steeg het aantal minder snel. De verdubbelingstijd tot 1995 is 60 jaar. Men schat dan het aantal bekende diersoorten op 1,4 miljoen. Het aantal bekende vogelsoorten ligt boven de 9700.

Officiële regels

In 1901 worden de regels voor de wetenschappelijke naamgeving voor het eerst vastgelegd in een international code, de nomenclaturenregels. Het systeem dat Linnaeus volgde wordt gehandhaafd en er komen dan duidelijke regels waaraan iedere onderzoeker zich dient te houden. Uitgangspunt blijft het Latijn (en het Grieks), de wetenschappelijke taal in Linnaeus' tijd, en het systeem met twee namen. De eerste naam is de geslachtsnaam of genusnaam en de tweede naam duidt de soort aan.

(Volgende pagina)

NAAMSVERDUBBELING

De kwartelkoning wordt door Linnaeus als *Rallus Crex* beschreven samen met de andere rallen, de kleine alk heet in 1758 nog *Alca alle*, de kievit *Tringa Vanellus*. Net als bij de kwikstaarten houden de vogels die het eerst in dat genus beschreven zijn de oude geslachtsnamen. De tureluur heet nog steeds *Tringa*, de waterral *Rallus* en de alk *Alca*. Twee keer dezelfde naam is dus geen malle vinding van Linnaeus, maar een gevolg van de nomenclatuurregels. Als een vogel uit een bepaald genus gegooid wordt, moet het deel dat de soort aangeeft behouden blijven. Soms kiest men dan als nieuwe genusnaam de vroegere soortnaam. Dit komt overigens alleen voor bij wetenschappelijke namen voor dieren. Planten hebben

Zo noemde Linnaeus de winterkoning *Motacilla Troglodytes*. Dit slaat op een kleine beweeglijke vogel (*Motacilla*) en op holbewoner (*Troglodytes*). Het nest van de winterkoning lijkt immers op een holletje. Linnaeus rekende de winterkoning tot een geslacht van zangvogels met beweeglijke staartjes waarbij ook de kwikstaarten en de heggemus. Na Linnaeus worden in Amerika nog veel meer soorten winterkoningen ontdekt en ontstaat twijfel over de verwantschap met de kwikstaart. Deze winterkoningen krijgen de geslachtsnaam *Troglodytes*. De Europese winterkoning wordt uit het genus *Motacilla* gekieperd. De kwikstaarten, die als eerste in dit genus werden beschreven, houden volgens de regels de naam *Motacilla*. De winterkoning krijgt de naam *Troglodytes troglodytes*. Zo ontstaan ook namen als *Crex crex* (kwartelkoning), *Alle alle* (kleine alk), *Vanellus vanellus* (kievit) en nog veel meer.

VREEMDE NAMEN

De term wetenschappelijke naam suggereert dat men altijd gewetensvol de vogels benoemde. Er zijn echter opmerkelijke blunders gemaakt. Zo ontleende Linnaeus de genusnaam *Motacilla* aan de Klassiek Romeinse geleerde Varro (gestorven 27 v. Chr.). Varro bedoelde met *Motacilla* zoiets als klein beweeglijk ding. De uitgang *cilla* is zoiets als tje, het geeft een verkleining aan. Linnaeus dacht, *mota* is bewegen en *cilla* is staart. Zo ontstaat binnen de wetenschappelijke vogelkunde het gebruik van het woord *cilla* voor staart. Linnaeus noemt de zeearend *Falco Albicilla* (roofvogel met witte staart) en onderzoekers later verzinnen voor de pestvogel de genusnaam *Bombycilla* (zijdestaart). Het is dus een soort Joris Goedbloed-

nooit twee keer dezelfde naam. Plantkundigen volgen iets andere nomenclatuurregels.

Latijn.

(Volgende pagina)

SPELFOUTEN

Er zijn ook spelfoutjes gemaakt. Zo ontstaat de prachtige naam *Anas penelope* voor smient als een schijffout. Deze eend heet nu naar de vrouw van Odysseus, omdat iemand op de zetterij zich vergiste met het woord penelops dat veelkleurig betekent.

(Volgende pagina)

Nog een eigenaardigheid: de matkop en de glanskop. Het duurt een poos voordat alle mezen met een zwarte kop op de juiste wijze beschreven zijn. Ook hier leidt strikte toepassing van de regels tot voor Nederlanders onbegrijpelijke soortnamen. De matkop heet bergmees (*Parus montanus*) en de glanskop moerasmees (*Parus palustris*). De als eerste juist beschreven matkop kwam uit de bergbossen in de Alpen en de glanskop kwam uit lager gelegen loofbos. Voor ons is de glanskop een mees van droge bossen op hoge gronden en de matkop een mees van moerasbos met wilgen. Een typisch Zweeds trekje - Linnaeus was een Zweed - is de naam voor zeer zeldzame taigaboomkruiper; die heet "gewone" boomkruiper. De bruine rat, die uit Azië afkomstig is, heet *Rattus norvegicus*. Ongedierte krijg je via de burens (de Noren), vond Linnaeus.

De Terekruiter, twee namen?

Wetenschappelijke namen bestaan dus uit twee delen (het eerste deel met een hoofdletter, het tweede deel met een kleine letter, volgens de huidige regels). De namen zijn vooral wetenschappelijke omdat zij door de hele gemeenschap van onderzoekers kunnen worden gebruikt en uniek zijn. Nou ja, uniek? Helaas is ook hier de werkelijkheid weerbarstig en gaat dit niet helemaal op. Onderzoekers mogen in de naamgeving iets laten doorschemeren over hun eigen opvattingen over de onderlinge verwantschap van vogels. Hierover bestaat geen eenstemmigheid. Een wetenschappelijke naam is geldig als hij is gemaakt volgens de regels, maar de naam is niet altijd uniek. De terekruiter heet meestal *Xenus cinereus*. Als iemand van mening is dat de vogel thuishoort in het genus van de tureluur wordt het *Tringa terek*. De oplettende lezer vraagt zich nu af waarom dan niet *Tringa cinera*? Dat heeft ook weer met de juiste toepassing van de regels te maken. De uitgang *cinera* is ooit voor de tureluur gebruikt en kan daarom verwarring geven.

(Volgende pagina)

Er worden nog steeds nieuwe vogelsoorten ontdekt, gemiddeld bijna tien per jaar (en drie keer zoveel soorten door verhuizing van de status ondersoort naar soort-zie de website van Rolf de By: [Taxonomic Changes](#)). De meeste echt nieuwe soorten komen van weinig bezochte eilanden in de Tropen. In 1982 beschreef de ornitholoog Frank Rozendaal een nieuwe kleine zanger uit Indonesië, die hij naar zijn vrouw noemde (*Cettia carolinae*). Betrekkelijk bijzonder in dit verband, want geen vogel uit de Tropen, is de bergvink *Leucostricte sillemi*. Deze

NAMEN VAN PERSONEN

Zo zijn er vaak anekdotes verbonden aan bijna iedere wetenschappelijke naam. Iedereen begrijpt dat de Temminckstrandloper genoemd is naar een persoon. Deze steltloper is in 1812 door Leisler vernoemd naar de eerste directeur van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie in Leiden (nu Natuurlijks). Het is niet echt chic om vogels naar mensen te noemen, als men het doet is het bedoeld als eerbetoon. Linneaus gaf aan de kuifaalscholver (*Phalacrocorax aristotelis*) de naam van een wijsgeer uit de Griekse Oudheid mee. Aristoteles (384-322 v Chr.) wordt wel de eerste bioloog genoemd. Vooral ondersoorten (of rassen) van vogels worden door taxonomen -biologen die zich met indeling en naamgeving van dieren bezig houden- gebruikt om collega's aanzien te geven. Zo leven Thunberg en Feldegg voort in de namen van de noordse en de balkan gele kwikstaart. Prof. dr. Karel Voous zal voortleven in de naam van een ondersoort van de groenling in de Algerijnse Sahara: *Carduelis chloris voousi*. De grootste eer die men iemand kan bewijzen is natuurlijk in de naam van een compleet nieuw ontdekte soort.

CD ROM EN INTERNET

Nieuwe media nieuwe regels De officiële naam voor de regels waaraan taxonomen zich moeten houden is de [International Code of Zoological Nomenclature](#). Na de eerste druk in 1901 volgen gewijzigde edities. Tot 31 december 1999 geldt de derde editie van 1985. Daarna treedt de vierde editie in werking. De regels hebben betrekking op officiële beschrijvingen van diersoorten. Hieronder verstaat men in de praktijk wetenschappelijke vakbladen met een flinke oplage, en een

vogel is genoemd naar een Nederlander, Lex Sillem, die het vinkje in 1929 al verzamelde. Kees Roselaar beschijft 63 jaar later deze vogel uit Tibet als een nieuwe soort. Roselaar zelf is door de Rus Tomkovich onsterfelijk geworden in de naam van een ondersoort van de kanoetsrandloper op het eiland Wrangel (*Calidris canutus roselari*). In 2002 werd een andere ondersoort van de kanoetstrandloper opnieuw naar een bekende Nederlandse bioloog genoemd: Theunis Piersma.

verspreiding in openbare bibliotheken. Dat gaat dus alleen over papier en inkt. Inmiddels zijn er nieuwe media zoals het Internet en de Cd-rom die een andere definitie noodzakelijk maken van het begrip 'beschrijven' . Men bedacht dat beschrijvingen op ruim verspreide, in openbare bibliotheken te raadplegen Cd-rom's ook geldig zijn. Onderzoekers die een nieuwe soort via E-mail of hun website wereldkundig willen maken, zijn vooralsnog kansloos.

Gebruikte Bronnen:

1. Blok, H. & H. ter Stege, 1995. De Nederlandse vogelnamen en hun betekenis.
2. Campbell, B. & E. Lack (eds) 1985. A Dictionary of Birds.
3. Cramp (ed.) 1977-1993. Handbook of the Birds of Europe and the Middle East.
4. Nieuwerkerken, E.J. van & A.J. van Loon, 1995. Biodiversiteit in Nederland.
5. Voous K.H. 1995. In de ban van de vogels.
6. [International Code of Zoological Nomenclature](#)
7. Rolf de By [taxonomic changes since sibley & monroe 1993](#)
8. Tevens dank aan Kees Roselaar voor op- en aanmerkingen bij een eerdere versie van het stuk over wetenschappelijke namen